

ÖNÁLLÓ VÁMTERÜLET ÉS OSZTÁLYHARC.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II. Önálló vámterület és a proletariátus.

A magyar proletariátus túlnyomó része teljes gazdasági és társadalmi elnyomásban élve, intelligenciájának ezen állapotból folyó hiánya miatt eddig nem igen foglalkozhatott a vámterület kérdésével, mert minden figyelmét a megélhetésért való mindennapi küzdés kötötte le. De a munkásságnak öntudatos, szervezett elemei, s ezeknek képviselője a szociáldemokrata párt sem fordítottak ezen kérdésre oly figyelmet, minőt annak fontossága megérdemel, mert tevékenységüket a szervezkedés nehézségei és az utóbbi években az általános választói jog érdekében megindított küzdelem vették igénybe. A párt két ízben tárgyalta a vámterület kérdését. Az 1902-ki országos pártgyűlésen oly nagyok voltak ezen tárgy körül az ellentétek, hogy a határozathozatal elodáztatott. Az 1903 ki pártgyűlést megelőzőleg terjedelmes vita indult meg a Népszavában, melyet Garami Ernő vezetett be. A pártgyűlés hosszabb tanácskozás után és csekély szótöbbséggel az önálló vámterület álláspontjára helyezkedett még pedig felfogásom szerint igen szerencsés szövegű határozati javaslattal. A kérdés azóta a párt körében újabb beható megvitatást nem nyert, sem agitációnak tárgyát nem képezte.

Ha az önálló vámterület ellenzőinek s különösen Garaminak fejtegetését szemügyre vesszük, úgy azonnal felötlik azon álláspontnak nyomatékos hangsúlyozása, hogy e kérdéssel foglalkozni nem áll a proletariátus érdekében, veszekedjenek efelett a polgári pártok, a proletariátus törjön egyenesen vég-

célja felé — ne törődjék az ily kérdésekkel, melyek efemer jelentőségűek, s a melyekkel való foglalkozás csak a végcél elérésében hátráltatná őket, sőt azon véleményt is hallottuk, hogy a ki itt és a Lajtán túl az önálló vámterület mellett foglal állást — az elhagyja az osztályharc alapját. Ezen felfogás tipikus nézete azoknak, kik húzódoznak a mindennapi gyakorlati gazdasági politikai kérdésével való foglalkozástól — s annak nehézségei elől az elvi szempontok magasságába menekülnek, vagy a mint Jaurès mondotta az amsterdami kongresszuson; gyengeségüket az elméleti formulák intranszigenz bástyái mögé rejtik. Az uralkodó osztályok gazdasági törekvései sohasem lehetnek közönyösek a proletariátusra, sőt azóta, mióta számban és befolyásban annyira megnövekedett, nemcsak joga, hanem kötelessége is valamennyi szocialista pártnak minden gyakorlati kérdésben állást foglalni; megakadályozni azt, a mi végcéljai és a gazdasági élet szükségszerű fejlődése tekintetében hátrányos lehetne és előmozdítani mindazt, a mi ezekre nézve kedvező. *Nem lehet a munkásságnak érdekében, hogy ölbetett kezekkel nézze, mint rendelkeznek az uralkodó osztályok a legfontosabb gazdasági kérdésekben róla-nélküle.* A gazdasági önállóság ellenzőit azon körülmény is befolyásolta, hogy az önálló vámterület követelése oly pártok programjában is szerepelt, melyek a munkásság egyéb követeléseivel szemben ellenséges álláspontot foglaltak el s mint agitacionális jelszót azok is felhasználták, kik az önálló vámterületnek titokban legnagyobb ellenségei voltak. Azon körülmény, hogy valamely a munkásságra nézve fontos reformot reakcionárius pártok is hangoztatnak, legkevésbé sem lehet ok arra, hogy azt a proletariátus is ne követelje, sőt annál inkább feladata, hogy a reform mellé állva annak megvalósítására kényszerítse őket, ha netalán ígéretök alól kibújni akarnának. Az önálló vámterület az Ausztria ellenes mozgalomnak egyik fő jelszava, már pedig a szociáldemokrata párt nagyrésznél a dualisztikus viták tekintetében nagymértékű kicsinylés és lenézés uralkodik, azokat minden komolyság nélkül valónak, szörszálhasogatásnak tekintik, holott értekezésem első részében úgy vélem, némileg sikerült bebizonyítani, hogy ezen kérdések mélyreható gazdasági ellenteteken sarkallnak. Az osztrák szociáldemokráciát ezen szempontok nem akadályozták meg abban, hogy a gazdasági különválás mellett határozottan állást ne foglaljon.

Ezen rövid bevezetés után áttérek értekezésem második részére, melynek tárgyát annak kimutatása és bebizonyítása fogja képezni, hogy az önálló vámterület s ezzel kapcsolatban az ipar felvirágzása és a gazdasági szervezet átalakulása közvetlenül mily kedvező hatással lesz a proletariátusra.

1. Az ipar szociológiai előfeltételei,

Alaptételünk beigazolása céljából első sorban azt kell kimutatnunk, megvannak-e Magyarországon egy nagyobb szabású ipari tevékenységnek szükséges előfeltételei. Itt előre kell bocsátanom, hogy fejtegetéseim során ipar alatt csakis a modern — *kapitalisztikus* — ipart értem, mint olyan célt, a mely felé való haladást a termelés tökéletesedése szempontjából kívánatosnak kell tartani.

Az önálló vámterület körül eddig kifejlődött irodalomban majdnem egyhangú azon nézet, hogy gazdasági önállóságunk az ipar fejlődésére kedvező befolyást fog gyakorolni. Agrárius ellenzői sem az ellenkező állítással érvelnek, hanem azzal, hogy a két főfoglalkozási ág közül a mezőgazdaság a nagyobb és régibb s minthogy erre káros lenne az önálló vámterület; ezt nem lehet az ipar fejlődésének feláldozni. Minthogy azonban a vámelkülönítés iparfejlesztő hatását többen (Katona, Matlekovits) tagadásba vették, sőt sokan hangoztatták s még a szociáldemokrata párt köréből is hallottuk az ismert manchesteri okoskodást, hogy ipar mindenütt fejlődik, a hol megvannak erre a természetes előfeltételek, s ha nem fejlődik, ez épen arra vall, hogy ezen természetes előfeltételek hiányzanak, s akkor mesterséges eszközökkel, — minő a vámsorompók felállítása — sem lehet ipart teremteni; tehát mindezen érvelésekkel szemben is szükséges megvizsgálni azon kérdést, vajjon megvannak-e Magyarországon *a modern ipar kifejlődésének szociológiai előfeltételei?*

A kapitalisztikus ipar kifejlődése a társadalom gazdasági szervezetének megváltozását jelenti, átmenetet az őstermelés és a kisipar állapotából egy bonyolultabb szervezetbe és differenciáltabb termelési ágba. Ezen változásnak kísérője a politikai életben az iparral és kereskedelemmel foglalkozó társadalmi osztálynak: a burzsoáziának túlsúlyra, vagy legalább is nagy jelentőségre jutása a földbirtokos osztálylyal szemben, mely addig a politikai hatalmat monopolizálja. A marxi theoria szerint ezen változások nem állhatnak elő hirtelen, mint deus

ex machina, hanem szükséges, hogy magában a régi gazdasági szervezetben fejlődjenek ki azon alapok, melyeken az új gazdasági rendszer fog nyugodni. Minthogy Magyarország gazdasági életében napjainkig, mint a politikai és gazdasági uralom alapja: a földbirtok, mint foglalkozási ág pedig a mezőgazdaság dominált, az teendő vizsgálat tárgyává, hogy kimutatható-e hazánkban is a régi gazdasági struktúra bomlásnak indulása s megvannak-e az új szervezetnek azon alapelemei, melyek a nyugati államokban az elmúlt századok folyamán a gazdasági forradalmat előidézték?

Ezen fejtegetéseknél azonban a rendelkezésemre álló hely szűkénél fogva csak a kétségtelenül felismerhető tendenciák vizsgálatára kell szorítkoznom s ugyanezen oknál fogva lehetőleg korlátozni igyekeztem a statisztikai bizonyítékok terjedelmét is.

Az átalakulásnak első előfeltétele, hogy az *ipari tevékenység* — bármily lassan is — *fejlődésnek induljon, s ezen fejlődés a kapitalizmus jellemző vonásait* (az üzemek koncentrációja, a kisipar visszaszorítása stb.) *tüntesse fel*. A legegyszerűbb bizonyíték ezen irányban annak kimutatása, mennyivel szaporodott Magyarországon az iparral foglalkozók és az ipari vállalatok száma. Az ipari lakosság az ország össznépességének 1869-ben 4,19% át, 1880-ban 5,4% át tette ki, 1890-ben 11,8%-ra, 1900-ban pedig 13,5%-ra emelkedett, s az anyaországot véve alapul az 1880-ki év 5,43%-kal szemben 14,2% ipari lakosság áll szemben. 20 munkásnál többet foglalkoztató vállalat, (mely tehát már határozottan kapitalisztikus jellegű) 1880-ban volt 1197, 1900-ban pedig 2474, azaz több mint 100% emelkedés.

Ezen számokra szoktak hivatkozni a közös vámterület hívei is, midőn azt akarják bizonyítani, hogy a vámközösség nem gátolja az ipar fejlődését. Hogy e téren haladás van, az kétségtelen, a mit senki sem akar letagadni, de ez nem a vámközösség folyománya, hanem oly fejlődési szükségszerűség, melyet még a közös vámterület sem tudott feltartóztatni. Ezek a számok mást nem igazolnak, mint azt, hogy Magyarországon is megvannak az ipar előfeltételei, s azokat még az osztrák ipar supremáciája sem képes elnyomni. Hogy az iparral foglalkozó személyek és vállalatok száma megnövekedett, ennek oka nem abban keresendő, mintha a közös vámterület kedvező lenne a magyar iparra nézve, hanem abban, hogy a 1867—1900.

időszakban a mezőgazdasági lakosság oly züllésnek és bomlásnak indult, hogy egy része átterelődött az ipar körébe s minthogy a lakosságnak mindig jelentékenyebb része jut azon helyzetbe, hogy szükségleteinek kielégítésénél másokra lesz utalva, ezen körülmény feltartóztathatlanul vonta magával az ipari tevékenység fejlődését.

Egyáltalában a gazdasági közösség híveinek kedvelt szokásuk, hogy minden haladást, a mi 1867 óta Magyarországon történt a közös vámterület javára írnak. Így pl. Matlekovits a magyar állam pénzügyek megszilárdulását a vámközösség jótékony hatásának tudja be, ellenben azt elfelejti, hogy 1868—1888 között folytonos volt a deficit, pedig akkor is élveztük a vámszövetség áldásait. Matlekovits továbbá az ország vagyonosodása tekintetében kedvező jelnek veszi, hogy a keresők arányszáma emelkedett és az eltartottaké csökkent — a mi természetesen szintén a vámközösség érdeme — holott tudvalevőleg ez nem jelent mást, minthogy a termelés munkájába a nők és gyermekek is minél nagyobb számmal vonattak be. Ez kétségtelenül a kapitalizmus térfoglalásának hatása, de semmi esetre sem kedvező jelenség. Különben is, ha ezen számokat közelebről vizsgáljuk meg, látjuk, hogy az ipari lakosság csak 1880—1890 között növekedett jelentékenyen, (5,4%-ról 11,8%-ra) 1869—1880 között stagnált és 1890—1900 között rendkívül lassan szaporodott. S ha van is haladás az előbbi állapotokhoz viszonyítva, ezek mind eltörpülnek azon arányokhoz képest, melyet a külföldi államok fejlődése 1867 óta felmutat.

Hogy a meglevő szerény méretű iparban a kapitalisztikus koncentráció és akkumuláció mennyire előrehaladt, azt igazolják a következő adatok. A 20 munkásnál többet foglalkoztató ipari vállalatokból 103 az állam tulajdonát képezi, 21% pedig részvénytársaságoké. Ezen részvénytársaságok alaptőkéje 1904-ben 417 millió koronát, vagyona pedig 1 milliárd 3 millió koronát tett ki s a külföldi ipari részvénytársaságok itteni telepeibe is 63 millió korona van befektetve, vagyonuk pedig ezen összeget többszörösen meghaladja. A nagyipari vállalatok száma 1890-től 1900-ra 55%-al, ellenben a bennök alkalmazott segédszemélyzet száma 91%-al emelkedett. 20-nál több segédszemélyt a vállalatoknak csak 0,5% alkalmazott, de az itt alkalmazottak az összes ipari segédszemélyek 30%-át képviselik. Még jelentékenyebb bizonyosságot nyújtanak a kapitalizmus térfoglalására a

kisipar visszafejlődését és felszívását igazoló számok. 1880-ban 100 önállóra esett 114 segédszemély, 1890-ben 129, 1900-ban 182. Abszolút számokban szólva az önálló iparosok száma 10 év alatt csak 8 ezerrel, a segédszemélyek száma ellenben 215 ezerrel szaporodott. De az önállók még ezen csekély emelkedése is csak látszólagos, mert a nők szaporodtak 22 ezerrel, a mi szintén kapitalisztikus jellegű vonás. Míg 1890-ben még 40 oly törvényhatóság volt, hol 100 önálló iparosra 100-nál kevesebb segédszemély esett, addig 1900-ban már csak 8 ily vármegye akadt, sőt 11 oly törvényhatóság is volt, a hol 100 önállóra 300-nál is több segédszemélyzet esett. A kisipar csökkenését az is mutatja, mely iparágak mily arányban fejlődtek. Legnagyobb mértékben fejlődött a vas és gépipar, a sokszorosító és vegyészeti ipar, melyek határozottan nagyipari jellegűek, csökkent a fazekasok, cipészek és csizmadiák száma, stagnál a kovács, ács, hentes és mészáros-ipar, melyek a kisipari foglalkozások. A kapitalisztikus fejlődést bizonyítja az is, hogy a keresők 1890-ről 1900-ra sokkal nagyobb arányban szaporodtak, mint az eltartottak s hogy a városokban az eltartottak arányszáma sokkal alacsonyabb, mint a vármegyékben. Végül jellemzi a kapitalizmus térfoglalását a termelés munkájában résztvevő nők óriási megszapordása, mely 1890-ről 1900-ra csak az őstermelés körében 400,000-t tesz ki, mely magas különbség azon részben a statisztikai felvételek eltérő módszereinek következménye. Míg az iparban foglalkozó férfiak száma csak 19%-al, nőké 50%-al emelkedett. Végül, mint jellemző tünet szintén felemlíthető a házi cselédek rendkívüli megszapordása a városokban, egy újabb adat a vidék depopulációjára.

Az átalakulási processzusnak egyik oldala az ipar és kereskedelem térfoglalása, más oldalról pedig a *mezőgazdasági lakosság bomlása és pusztulása*, s ezzel kapcsolatban a *nagybirtok* és különösen a *kötött birtok túltengése*. Az előbbire nézve az adatok egész tömegét találjuk Rácz Gyulának a »Magyar földbirtokosság anyagi pusztulása« című művében, s ebből rövidség szempontjából csak a következőket idézhetem: A magyar önálló birtokosok és bérlők száma 1870-től 1900-ig 1.973,000-ről 1.855,000-re apadt le s azonkívül a földbirtok 99%-át kitevő kisbirtok fele része teljes értékéig el van adósodva. Mint azt a hivatalos statisztikai kiadványok is beismerik 1890-től 1900-ig az önálló birtokosok és bérlők száma 50,000-rel, a cselédeké 30,000-rel csökkent, ezzel szemben a mezőgazdasági munkások-

nak száma, kik egyedül munkaerejüknek bér ellenében való értékesítéséből tartják fenn magokat, 200,000-rel növekedett. Ez a szám, azonban a valóságban sokkal nagyobb. A kapitalizmus előrehaladását jelenti továbbá, hogy a magyar földbirtok jelzálogi terhei 1867—1903 között 173 millió koronáról 2033 millióra szaporodtak fel.

S hogy más oldalról a nagybirtoknak szaporodása mennyire előmozdította a parasztság züllését és első sorban a kivándorlást, azt Hegedűs Lóránt műveiből ismerjük. A hivatalos statisztikai adatok szerint » kötött birtok hazánk területének 33.54%-át foglalja le, a hitbizományi birtokok 2.300,000 holdat kötnek le, s csak 1867—1900 között 742,000 holddal növekedtek. Hegedűs Lóránt: Önálló vámterület és kötött birtok című művében az önálló vámterület előfeltételül a birtokeloszlás megváltoztatását jelöli meg. Nézetem szerint az egészséges birtokmegoszlás nem előfeltétele, hanem következménye lesz a gazdasági önállóságnak. *A mai birtokviszonyok kiáltó egyenlőtlenségét ugyanis a nagybirtoknak korlátlan politikai és gazdasági uralma idézi elő*, ennek pedig oka abban rejlik, hogy ipar hiányában nem fejlődhetett ki burzsoázia, mely a nagybirtok monopóliumát megtörte volna.

A bomlási processzus, a proletarizálódás folyamatát a nyugateurópai államokban két jelenség kísérte illetőleg egészítette ki, a *kivándorlás és az urbanizáció, a falusi lakosságnak a városokba való tódulása*, a városok rendkívüli megnövekedése. Mindkettőt feltaláljuk hazánkban is.

1. Első sorban a kivándorlást. Itt ha eltekintünk a romániai kivándorlástól, melyről Hegedűs Lóránt adataiból tudjuk, hogy szintén igen jelentékeny, 1880—1885-ben átlagban 28,000, 1898-ban 22,000 volt az amerikai kivándorlók száma, mely rapid növekedést mutat fel, midőn 1899-ben a nagybirtok Széll alatt korlátlan uralomra jutott, s jöttek az u. n. rabszolgatörvények, 1900-ban 54,000, 1901-ben 70,000, 1903-ban 119,000 és 1905-ben 140,000 ezerre emelkedett s a szám a jövőben csak szaporodni fog.

2. De még hatalmasabb a *városok növekedésének folyamata*, a, mire nézve legekleatásabb példa Budapest, melynek lakosságából csak 2% foglalkozik östermeléssel, s lélekszáma 1880—1900 között 365,000-ról 732,000-re emelkedett, tehát megkétszereződött. A törvényhatósági városok népességének száma 1869-ről 1900-ra 987,000-ről 1.749,000-re, tehát

majdnem 100%-al növekedett, míg ezen idő alatt az ország összlakossága csak 23%-al, sőt a kisebb, a rendezett tanácsú városok lakossága is ezen idő alatt 65%-al emelkedett. S hogy ezen emelkedésben az ipari jellegű városok messze elhagyták az agrár városokat az csak természetes. Látnivaló tehát, hogy a mezőgazdasági züllés és depopulatio összes jelenségei hazánkban is föllelhetők.

Az ipari fejlődés kialakulásának további előfeltétele az *ipari produkcóra felhasználható tőke bizonyos fokú akkumulációja*, mely a pénzüintézetek számából és az általuk forgalmazott vagyomból tűnik ki, mert így dönthető el, számíthat-e a fejlődőfélben levő ipar arra, hogy hiteligényei a belföldön kielégítést nyernek. Ennek illusztrálására elég megemlítenem a következő adatokat: A magyar birodalomban 1904-ben 4339 pénzüintézet működött, melyeknek összes vagyona 1901-ben 5.600,000,000-t, 1904-ben pedig 6 ezer 800 millió koronát tett ki. Ezek a külföldi állapotokhoz képest viszonyítva csekély számok ugyan, de mégis tekintélyesek, a melyekre az ipar támaszkodhatik, különösen, ha tekintetbe vesszük a külföldi pénzüintézeteknek itteni fiókjaikban elhelyezett tőkéit is. Ezen akkumulációs processzus az utóbbi években még nagyobb lendületet nyert, az alaptőke emelések napirenden voltak s a budapesti intézetek ezen a címen 1904—1905-ben kb. 75 millió korona tőkét vontak magokhoz, a vidékiek is ugyanannyit, tehát összesen kb. 150 millió koronát. A pénzüintézetek betétei is óriási emelkedést mutatnak, 1870-ben a pénzüintézeteknél 254 millió korona, 1903-ban pedig már 2 ezer 51 millió korona volt elhelyezve rendkívül alacsony kamatláb mellett. Mindezen adatok mutatják, hogy ezen tőke, mely tulajdonképen produktív célokat volna hivatva szolgálni, minthogy az ipari fejlődés az osztrák verseny folytán meg van bénítva, vagy olcsó kamatozással kénytelen megelégedni (betétek) vagy pedig az *improduktív hitelnyújtásra* — mely az uzsorával határos — kénytelen magát vetni, tehát nem javít a kis existenciák helyzetén, ellenben a hitelszerzést és eladósodást megkönnyíti nekik, s az *általános elszegényedést még jobban előmozdítja*.

Az ipar fejlődésének további előfeltétele, hogy létrejöjjenek azok a csatornák és szervek, melyeken az ipar termékei a fogyasztóhoz eljuthatnak. Ennek két következménye van, a *kereskedői osztály és a közlekedési hálózat fejlődése*. A hol ez a két tényező hiányzik, ott balga dolog volna ipari tevékenységet

forszírozni. A kereskedők a forgalomban alkalmazottakkal együtt 1869-ben a lakosság 0,86%-át, 1880-ban pedig 1,18%-át tették ki, míg 1900-ban csak magok a kereskedők 2,9%, illetőleg az anyaországban 3,1%-ra emelkedtek. Ezen emelkedés már szinte aggályosnak mondható, de természetes magyarázatát nyeri azon közismert tényben, hogy a mezőgazdaság és kisipar hajótöröttjei, mielőtt bérmunkába lépnének, előbb a szatócsüzletre adják magokat, melyet a legcsekélyebb tőkével lehet kezdeni s ideig-óráig önállóságuk látszatát is megtarthatják. A kereskedői osztály, melynek körében éppen a fenti okoknál fogva túlsók a parazitikus elem, most tevékenységének túlnyomó részét az osztrák iparcikkek terjesztésére kénytelen fordítani. A vasutak hossza 1869-ben 2736 km., 1880-ban 7078 km., 1890-ben 11,246 km., 1901-ben 17,264 km. volt, jelenleg pedig megközelíti a 19,000 km.-t. Ez igen tekintélyes szám, ha tekintetbe vesszük, hogy Ausztriának 22,000, Franciaországnak 46,000 és Németországnak 56,000 km. vasútja van. A távírdahálózat hossza nálunk 23,000 km., a telefoné pedig 15,000, (Ausztriában 20,000 km.) a mi szintén elég magas szám. A vasúti hálózat fejlődését is szokás a közös vámterület javára írni, holott köztudomású, hogy azokat külföldi kapitalisták építették ki az állam nagymértékű megterheléseivel.

Szóval az ipari átalakulásnak szociológiai és technikai előfeltételei: a modern ipar és kapitalisztikus üzem tér foglalása, a vidék depopulációja, a mezőgazdasági népesség kivándorlása és a városokba költözése, az improduktív tőke akkumulációja, — a közlekedési és kereskedelmi szervezet kialakulása mind — bár szerény mértékben — feltalálhatók az a bomlásnak indult magyar feudális kisipari gazdasági szervezet ölében. Hazánkban is áll Friedrich List mondása, hogy nem az ipar előfeltételei, hanem csak idő tekintetében áll hátrább más államoknál. S hogy ezen előfeltételek dacára az ipar még sem indul oly fejlődésnek, mint az a praemisszákból következnek, ebből folyik, hogy egy igen lényeges feltétel: a külföldi fejlettebb ipartól való védelem mégis csak hiányzik. A haladás azért oly lassú, mert mesterséges úton állják a fejlődési processzusnak útját azzal, hogy a vám-külfölddel szemben magas vámokkal védett, a közösügyi szervezet keretébe tartozó összes gazdasági és hatalmi faktorok és az uralkodóház által pártolt osztrák ipar a magyar nagybirtok hallgatólagos beleegyezése és titkos támogatása mellett megakadályozza a magyar ipar kifejlődését.

Ha a vámsorompók felállítatnának, azon bomlási processzus, mely most lassan halad előre, *egyszerre rapid lefolyást nyerne*, s ugyanoly módon menne végbe, mint a nyugateurópai országokban történt. Bármelyiket is vesszük közülök szemügyre, azt látjuk, hogy *az átalakulási processzus azon időben ment végbe, mikor az illető államokat vámsorompók zárták el a külföldtől*, mert a burzsoázia ezek védelme alatt jutott csupán erőhöz, hogy a feudális szervezettel megbirkózhassak. Így volt ez Angliában is, hol az ipari forradalom 1770—1840 között, tehát azon időben ment végbe, midőn az angol szigeteket a vámok egész légioja védelmezte. Ezt legjobban bizonyítja azon közismert tény, hogy Marx és Engels a kapitalisztikus fejlődés alaptörvényeit és bizonyítékait főleg az angol viszonyok vizsgálatából merítették, s mikor ők rendszerük körvonalait megkoncipiálták, Angliában még a védvámrendszer uralkodott. Mihelyt az angol burzsoázia teljesen legyőzte a nagybirtokot, azonnal szabadkereskedővé lett, mert fejlődési képességének szűk volt a hármás királyság területe s óriási mértékben megnövekedett termelését nem tudta már belföldön elhelyezni.

Azért van szüksége tehát Magyarországnak a vámsorompókra, hogy ezeknek védelme alatt az új kapitalisztikus ipari szervezet kialakulása minél gyorsabban menjen végbe. Mennél lassabban történik, annál nagyobb a pusztítás, melyet a gazdasági viszonyokban, a produktív erőkben okoz. *A kapitalisztikus fejlődésnek ugyanis két egymással szemben találkozó előfeltétele van: egyrészt a mezőgazdasági lakosság zülése és depopulációja, másrészt az ipar óriási térfoglalása.* Míg tehát nálunk ezen átalakító processzusnak csak a *desztruktív* tényezője működik addig az *alkotó* tényezőt megakadályozza működésében az osztrák nagyipar fojtogató versenye. Hogy egy képlettel éljek a mezőgazdaság elindult a zülés útján, de az ipar nem siethet elébe, hogy magába felszívja. Ennek következménye a kivándorlásnak megdöbbentő emelkedése, oly veszteség, melyet az ország sokáig aligha tud elviselni, másrészt azon körülmény, hogy az iparfejlődés és munkaalkalmak hiánya folytán még az itthonmaradottak sem kapnak munkát, nemhogy munkabérok emelkednék. S minthogy a gazdasági átalakulás szükségszerűleg utat fog törni magának, megtörténhetik, hogy mire a modern ipar Magyarország területén kialakul, annak jótékony hatásait már nem a magyar nép fogja élvezni!

Ismeretes Capravinak azon mondása, melylyel az agráriu-

sokkal való szakítást megindokolta: *Arról van szó, hogy árúkat, vagy embereket exportáljunk!* Teljesen mértékben áll ez a mi jelenlegi viszonyainkra is. Az ember export terén már elértük a legnagyobb rekordot, s elhagytuk az összes európai államokat. Ennek az exportnak megszüntetésére csak egy mód kínálkozik s ez az önálló vámterület létesítése.

2. Az ipari fejlődés szükségszerűsége.

Igyekeztem az eddigiekben kimutatni, hogy *az ipari átalakulás előfeltételei mind megvannak Magyarországon az önálló vámterület által nyújtott védelmen kívül.* Most áttérhetek annak a fejtegetésére, vajjon az ipar fejlődése általában véve hasznos-e a proletariátusra nézve?

Ezt két szempontból lehet állítani: a jövőre és a jelenre vonatkozólag. A proletariátus mozgalmának főcélja a mai társadalmi és gazdasági rendszer megsemmisítése és helyébe egy tökéletesebb, igazságosabb s főleg gazdaságosabb társadalmi és gazdasági szervezet létesítése. Ezen folyamat azonban a történelmi materializmus szempontjából nemcsak cél, hanem egyúttal fejlődési szükségszerűség is. Nem eszményileg konstruált célok elérése képezi többé a munkásosztály feladatát, hanem siettetése azon eredménynek, melyre a gazdasági szervezetben bennrejlő erők működése irányul. A fejlődésnek az átalakulásnak előfeltételei, mint már említettem a meglévő gazdasági szervezetnek ölében fejlődnek ki, s az átalakítás munkájára a kapitalizmus van hivatva. A kapitalizmus pedig ezen átalakítást az ipari forradalom útján hajtja és hajtotta végre, melynek végeredménye az, hogy a termelés társadalmivá lesz, ellenben a tulajdon, a termelési eszközök és a jövedelemeloszlás egyéni, magángazdasági jellege fennmarad. E két tényező között fennálló ellentét örökös harcokat eredményez, melynek következménye, hogy a kapitalisztikus rendszer elviselhetlenné válik, s belülről robban szét, s nemcsak a termelés, hanem a jövedelemelosztás is társadalmivá lesz. A kapitalizmus főterrenuma a nagyipar, mely a mezőgazdaságot is hatalmába ejti, industrializálja, itt is működésbe hozza és szabadjára ereszti azon immanens tényezőket, melyek a fennálló gazdasági rendszer összeomlását fogják előidézni.

Ezen tétel helyessége nyilvánvaló, akár a Kautsky által követett, akár az Eduard David által hirdetett alapelveket fogadjuk el a mezőgazdaság és ipar kölcsönös viszonya és

jövendő fejlődése tekintetében. Kautsky szerint ugyanis a kapitalizmus a mezőgazdaságban is époly módon működik a gazdasági struktúra átalakítására mint az iparban, csak a haladás tempója lassúbb. Lassúbb a koncentráció, azaz a kisüzemeknek felszívása, lassúbb szocializálás, a termelésnek társadalmivá tétele, a minek egyik főszköze a termelésnyég emelkedése, mert míg az iparban a produktivitás emelésének korlátai nincsenek, addig a mezőgazdaságban ennek határt szab a természet. Lassúbb végül az akkumuláció, vagyis a vállalatok számának összezsugorodása. Azt azonban Kautsky is hangsúlyozza, hogy még ezen lassú menetű fejlődésnek is előfeltétele, hogy *előbb az iparban jusson a kapitalizmus teljes uralomra.*

Ezzel szemben áll Eduard David felfogása, a ki azt vitatja, hogy a mezőgazdaságban a kollektívizmusnak a kisbirtok egyengeti útját a szövetkezeti tömörülés által. Nem kell azonban elfeledni, hogy ezen irányzat csak azon államokban észlelhető és mutatható ki, a hol az ipari kapitalizmus már magas fokon áll, mert a kisbirtokkal való sikeres és termékeny gazdálkodásnak (még szövetkezeti formák mellett is) ki van zárva a lehetősége ott, a hol erős ipar és nagyszámú ipari lakosság hiányzik. *A kisbirtok kollektív irányzatának előfeltétele a belterjes gazdálkodásra való átmenet, erről pedig az ipar kifejlődése előtt szó sem lehet.* Akármily nézpontról tekintjük is tehát a mezőgazdaság jövendő fejlődését, a proletariátusra üdvös hatást minden képen csak az ipari kapitalizmus megerősödéséből lehet remélni.

Ezekből kitűnik, *mily érdeke a proletariátusnak, hogy a kapitalisztikus ipar minél inkább tért hódítson.* Marx-ból a végtelenségig lehetne erre nézve a bizonyítékokat idézni. Így a Komm. Manifestumban azt mondja: A mily mértékben fejlődik a burzsoázia, oly mértékben fejlődik a proletariátus is. A burzsoázia nemcsak azon fegyvereket szüli meg, a melyek halálát fogják okozni, hanem azon férfiakat is, a kik ezen fegyvereket forgatni fogják: a munkásokat. Das Elend der Philosophie művében így szól: A legkedvezőbb előfeltétel a munkásra nézve, a tőke gyarapodása. Ha a tőke megreked, előbb a munkás pusztul el. A kapitalizmus haladása — mondja továbbá — bennünket nem aggaszt, mert történelmi feladatát elvégezni köteles. Sőt van egy kijelentése, mely teljesen kvadrál az önálló vámterületre: *Ha a burzsoáziának védelemre van*

szüksége a külföld ellen, hogy leszámoljon a feudális arisztokráciával, akkor a munkásosztálynak is érdekében áll mindaz, a mi a burzsoáziát korlátlan uralomra juttatja.

Hasonló kijelentést tartalmaz a magyar szociáldemokrata pártnak 1903 április 16-án az önálló vámterület érdekében elfogadott határozati javaslata, melynek szövegezésére már a bevezetésben jeleztem, hogy azt szerencsésnek tartom. A határozati javaslat ugyanis azt mondja, hogy a Magyarország és Ausztria között fennálló vámközösség lehetetlenné teszi a magyar ipar kapitalisztikus kifejlődését, mert teljesen védtelenül kiszolgáltatja a fejlettebb osztrák ipar versenyének. Minthogy pedig Magyarországnak nagy érdeke, hogy ipari termelőerejét kifejleszsze, ezért a kongresszus szükségesnek tartja az Ausztriától való teljes gazdasági különválást, s a fejletlen magyar iparnak nevelővámokkal való fejlesztését.

A fentebbi okfejtéssel szemben lehetne mondani, nem szükséges az, hogy a gazdasági fejlődés minden esetben a kapitalizmus útját fussa meg, hogy a kollektív gazdasági rendszerhez eljusson, mert ott, a hol valamely társadalomban a kollektivizmushoz közelálló rendszer uralkodik, ott egyszerűen ezt kell odáig fejleszteni. Ezen érvelés azonban nem áll a jelenlegi Magyarországra, hol az egyéni tulajdon rendszere minden kinövéseivel együtt korlátlanul uralkodik, 3 azonkívül előzőleg kimutattuk, hogy Magyarország is megindult a kapitalisztikus fejlődés útján, a melyről többé vissza nem lehet térni.

Az elmondottakból kitűnik, mily kevésbé állja meg helyét a gyakran hangoztatott frázis, hogy a munkásosztálynak nincs érdekében a nagy ipar fejlesztése. Igaz, hogy nálunk ezen szónak »iparfejlesztés« bizonyos gyanús mellékíze van, mert ennél mindenki az állami kedvezmények osztogatásánál felburjánzott protekcióra és visszaélésekre gondol. Éppen azért is kívánatos az önálló vámterület, mert ez általában az egész kapitalista osztálynak fog védelmet nyújtani, míg a jelenlegi iparfejlesztési rendszer csak néhány befolyásos embernek, üzleti tevékenységet folytató képviselőnek, s ipari vállalatokat gründoló pénzhatalmasságnak nyújt előnyöket. A szocializmusnak addig, míg a privilégiumokat gyökeresen kiirtani nem tudja, arra kell törekedni, hogy a privilégiumok káros hatását azoknak minél tágabb körre való kiterjesztésével ellensúlyozza.

Visszatérve az eddig előadottakhoz, minthogy a proletariátusra nézve a nagyipar fejlődése egzisztenciális előfeltétel, mint-

hogy a kapitalisztikus nagyipar van azon történeti szerepre hivatva, hogy az emberiséget egy magasabb gazdasági szervezetbe átvezesse, ennél fogva *proletariátusnak akkor is érdekében állana a nagyipar fejlődését előmozdítani, ha ezen fejlődés addig, míg az új társadalmi rendszer kialakulna, reá nézve előnyös nem volna.* Hogy azonban az ipar fejlődése még a jelenlegi gazdasági szervezetben, különösen Magyarországon, nem káros a proletariátusra nézve, azt fogom most megkísérelni kimutatni.

3. Agrárállam vagy iparállam?

Itt azon kérdésre kell felelnünk, megmaradjon-e Magyarország jelenlegi agrár állapotában, vagy áttérjen az ipari fejlődés útjára, s biztosíthat-e ezen átalakulás a magyar munkáságnak magasabb szellemi és anyagi színvonalat, mint a jelenlegi állapot további fennmaradása?

a) A munkásság szellemi színvonala.

Általában véve mindenekelőtt konstatálnunk kell azon kétségtelen tényt, hogy azon államokban, a hol ipar van, ott kultúra is van, s az ipar *fejlődése párhuzamos a kultúra fejlődésével.* Garami ezzel szemben azt veti ellen, hogy nem az ipar fejleszti a kultúrát, hanem a kultúra az ipart, szóval a kultúra a prius és az ipar a posterius. Nem akarok most ezen rangelsőbbiség vitájába belemenni, mert az teljesen hiábavaló fáradság volna azon ténynyel szemben, hogy kultúra és ipar válhatatlan összefüggésben van egymással. Garami az ellenkezőnek bizonyítására két példára hivatkozik, idézi először Sziléziai, hol szerinte óriási gyáripár van, míg a lakosság körében végtelen nyomor uralkodik, mire nézve a legklasszikusabb tanúság Hauptmann Gerhardtnek *Takácsok* című drámája.

Ezen példa azonban téves, mert a *Takácsok* cselekménye a múlt század 40-es éveiben játszódik és a háziipar pusztulását tárgyalja, melyet az angol textil behozatal növekedése hozott ezen válságos helyzetbe, holott a kapitalizmus fejlődésének egyik jótékony hatása éppen abban áll, hogy a háziipart nyomorúságos existenciáival együtt felszívja magába. Második példának idézi Garami Svédországot, mely túlnyomóan agrár ország, mégis az analfabéták aránya elenyésző. Első sorban is Svédország nem par excellence agrárállam, mert a lakosságnak csak 54%-a foglalkozik őstermeléssel, de ezen példa különben sem bizonyít álláspontunk ellen. Azt csak akkor lehetne meg-

dönteni, ha Garami kimutatta volna, hogy létezik egy oly állam, melyben az ipar magas fokon áll, de a kultúra alacsony. Ilyen állam azonban nincsen, sőt az ó- és középkorban is a kultúra mindenütt az iparhoz és kereskedelemhez kapcsolódott. Korunkban is azt látjuk, hogy azon államok, melyek iparban vezetnek, mint Anglia, Németország, Belgium stb. a kultúra terén is a legelsők, az észak-amerikai Unióban az iparos Kelet képviseli a műveltséget az agrár Nyugattal szemben, Olaszországban az északi iparos vidékek műveltek, míg a földművelő dél szörnyű tudatlanságban sinlődik, sőt Oroszországban egyáltalán csak az ipari centrumokban találni kultúrát. A nagyipar megteremtí az emberi agglomerációk modern típusát a nagyvárosokat, melyek bármily árnyoldalukat mutatnak fel a kriminalitás és tömegnyomor szempontjából, a kulturális fejlődésnek gyújtó pontjai. Erre legjobb bizonyíték *hazánk, a hol egyedül a nagyobb ipari városokban találkozunk kulturális intézményekkel s a modern kívánalmaknak félig-meddig megfelelő iskolákkal. Már maga azon tény, hogy az embereknek nagy tömege állandóan együtt lakik, egymás kölcsönös behatása alatt áll, továbbá a városokban előforduló gazdasági és társadalmi események gyors váltakozása élesíti az értelmet és ítélőképességet, növeli a tapasztalatot, melyek a műveltség megszerzésének nélkülözhetlen előfeltételei. Vegyünk csak egy egyszerű példát az életből. Egy mezőgazdasági munkás vagy cseléd nem tudván a falun munkát találni a nélkül, hogy valamely kulturális ösztön hajtaná, tisztán azért, hogy a betevő falatot megkeresse, Budapestre jön. Itt talál oly munkát, melyhez az izomerőn kívül semmi intelligencia nem szükséges, mondjuk pl. zsákot hord a Dunaparton, vagy cefrét kavár valamely szeszgyárban. S ha egy ily munkás most 3—4 évig Pesten marad, vajjon ki állíthatja, hogy ennek a munkásnak értelmisége, élettapasztalata, ítélőképessége nem lesz hatványozott mértékben nagyobb, mint ha ugyanezen idő alatt falun maradt volna, a hol csak arról vehet tudomást, a mi a szomszéd faluban vagy tanyán történik. S vegyük hozzá még azon esetet, hogy megismerkedik a szervezett munkásokkal, s belevonatik a munkásmozgalmakba, a mire nézve mindenki előtt ismeretes, hogy a modern *proletármozgalomnak kulturális, nevelő hatása még sokkal nagyobb, mint gazdasági eredményei. S ha egy ily munkás a városban marad s gyermekei ott nőnek fel, mennyivel magasabb lesz ezeknek szellemi színvonala és főleg intelligenciája, még ha rendes iskoláztatásban nem része-**

sülnek is, mintha a falun töltötték volna gyermek éveiket. Mindnyájan ismerünk falusi parasztokat mezőgazdasági cselédek, kik 3—4 évig Amerikában ipari munkát végeztek s tudjuk, hogy a mily óriási különbség van előbbi és jelenlegi szellemi színvonalok között s ezen különbséget, bár csekélyebb mérvben, akkor tapasztalhatjuk, ha nem Amerikában, hanem valamely közelfekvő vidéki nagyobb városban töltöttek néhány évet ipari munkában.

S hogy az ipari népesség hazánkban jelenleg is mennyivel magasabb fokon áll műveltség tekintetében a mezőgazdasági, lakosságnál, erre nézve statisztikai adatokkal is szolgálhatok. Más alap hiányában kénytelen vagyok az *írni-olvasni tudás* arányát kritérium gyanánt venni és pedig az 1900. évi népszámlálás, továbbá a Kristóffy által közzétett választójogi javaslat indokolásához csatolt statisztikai tabellák alapján. Így a 24 éven felüli magyar honos polgári férfi népességből az őstermelési foglalkozásokhoz tartozott 69,7% s ezek az írni-olvasni tudóknak csak 62% át tették ki, az ipar, kereskedelem és forgalom körébe 20,9%, de ezek az írni-olvasni tudóknak 27,5%-át képezték.

De a mi a legfontosabb adat az ipari munkások a 24 éven felüli lakosság 4,8% át tették ki, az írni olvasni tudók számának pedig 6,6%-át, addig a mezőgazdasági munkások és cselédek a 24 éven felüli lakosság 32,5%-át tették ki, az írni-olvasni tudók aránya pedig csak 26,4% volt.

Nincs oly vármegye, vagy város, melyben az ipari foglalkozásokhoz tartozók körében az írni és olvasni tudó arány az összlakossághoz viszonyított arányt meg nem haladná, ellenben a mezőgazdasági lakosságnak írni és olvasni tudó arányszáma mindig alacsonyabb, mint az összlakossághoz való aránya. Így pl. Árva megyében az ipari munkások a 24 éven felüli lakosságnak 1,5%-át, az írni és olvasni tudóknak 2%-át tették ki, míg a mezőgazdasági munkások és cselédek az összlakosságnak 12,6%-át, az írni és olvasni tudóknak csak 10,8%-át, Beregben az ipari munkások arányszáma 1,9%, írni-olvasni tudóké 3,2%, mezőgazdasági munkások és cselédek arányszáma 32%, írni-olvasni tudóké 25,9%. Látnivaló tehát, hogy az ipar, s első sorban *az ipari munkásság még a legagrárabb környezetben, a legmostohább viszonyok között is kulturális elemet képvisel.* S ha az 1900. évi népszámlálás adatait vesszük vizsgálat alá, úgy látjuk, hogy az írni-olvasni tudás aránya azon vármegyékben és városokban magas, hol az ipari elem aránya is magas. Így pl. Varasd

vármegyében, hol a lakosság 93%-a őstermelő, írni-olvasni csak 34%, illetve a 6 éven felüli lakosságból 41% tudott. Kis-Küküllőben őstermelő 86%, 6 éven felül írni-olvasni tudott 38%, Szilágyban őstermelő 83%, írni-olvasni tudott 6 éven felül 32%. Ellenben Zólyomban iparos stb. 35%, 6 éven felül írni-olvasni tudott 71%, Borsod 29%, írni-olvasni tudott 71% stb. S hogy az iparos városok ezen tekintetben is elől állanak, az az előbbieket után szinte természetes. Épúgy kimutatható, hogy az írni-olvasni tudás terjedése azon vármegyékben halad legjobban, a hol az ipari elemek szaporodnak.

Az ellenvélemény hívei azt mondják, hogy addig, míg kultúra nincs, ipar sincs; tehát első sorban a kultúra terjesztésére kell törekedni. Azt azonban elfelejtik, hogy a kultúra terjesztéséhez első sorban pénz, nagyon sok pénz szükséges. Hol vegye ezt a sok pénzt Magyarország, a hol épen az ipari fejlődés hiánya és lassúsága miatt az állam alig hogy fentudja háztartásának egyensúlyát tartani, a társadalom pedig a kiváltóságosok egy szűk körének kivételével szegénységben él. Ellenkezőleg, ha majd az ipar fejlődése folytán a vagyonosodás terjedni fog, lehet arra számítani, hogy az állam és uralkodó osztályok többet fognak a műveltség terjesztésére fordítani, annál is inkább, mert a nagy iparnak érdekében van, hogy értelmisége fejlett legyen, míg a földbirtokosnak az uralkodó külterjes gazdálkodási rendszer mellett megfelelőbb, ha cselédeknek és munkásainak színvonala és igénytelensége mennél közelebb áll a baroméhoz, melylyel együtt a földművelés munkáját végzik.

S érdekes dolog, hogy a kik a kultúra elsőbbségét hangoztatják, mint Kautsky és Garami, épen a legorthodoxabb marxismus hívei, melynek alapelve, hogy a kultúra csak a gazdasági szervezet Überbau-ja, s a felépítmény csak az alap átalakulásával változhatik meg. Azt állítani tenát, hogy a kultúra teremti az ipart, nemcsak a tényeknek nem felel meg, hanem a marxismus szempontjából is inkonzekvencia.

Láthatjuk tehát, hogy a nagy ipar fejlődése egyértelmű a proletariátus szellemi nivójának emelkedésével. Kautsky is elismeri, hogy a kultúra nem emelkedhetik úgy a mezőgazdaság körében, mint az ipari központokban.

2. A munkásság anyagi helyzete.

De nemcsak kulturális, hanem *anyagi szempontból is kedvező a munkásságra nézve a kapitalisztikus ipar térfoglalása*. Ezen a téren szintén egy dogmatikus előítélettel kell megküzdenuünk, a mit arra lehet visszavezetni, hogy Marx már a kommunisztikus manifesztumban, de később még élesebben a Kapitalban felállította azon tételt, hogy az ipar fejlődésével párhuzamosan halad a munkás nyomorának emelkedése, a mit köznyelven Verelendungstheorienak neveznek. Ezt azonban az élet megcáfolta, s e tannak fentartás nélküli képviselői is oda módosítják, hogy anyagi helyzete emelkedett ugyan a munkásnak, de az uralkodó osztálynak még nagyobb mértékben, továbbá a munkásöntudathoz és műveltséghez jutva nagyobb mértékben érzi kizsákmányolását és függőségét mint azelőtt, s ezért, ha anyagi helyzete emelkedett is, *szociális* nyomora elviselhetetlenebbé vált. Ezen okoskodásra méltán mondja Bernstein, hogy az: Hinweginterpretation der Theorie.

Az ellenkező állítást a bizonyítékok egész tömege igazolja, s ezek közül csak egy-kettőt említek. Giffen szerint az angol munkás reális bére 1870—1800 között körülbelül 40%-al, pénzbeli bére 25%-al emelkedett, s Sauerbeck adatai szerint most 100 shillingért annyit vásárolhat, mint 1880-ban 140 shillingért. Mennél nagyobb fokon áll a kapitalisztikus ipar, annál magasabb a munkabér. Az átlagos heti munkabér Londonban 42 sh., Berlinben 24 sh., New-Yorkban 75 sh. (Láng Lajos adatai.) Sombart kimutatja, hogy az Unió védővámjai mennyire biztosították az ipar és munkásság óriási haladását, az Unió munkásainak standard of life-je 2—3-szor olyan nagy mint a kontinensen. Nincsen oly modern ipari állam, a hol az ipari munkabérek akár relatíve, akár abszolúte, akár az élelmiszerek árához viszonyított arányban visszamentek volna. Azonkívül fontos tanúságokat nyújtanak azon statisztikai tabellák, melyek a fontosabb élelmiszerekre nézve a lakosság fejenkinti fogyasztását mutatják ki, hol mindig az ipari államok számai a legmagasabbak. S végül nem kell figyelem elől téveszteni azon fontos jelenséget, melyre szintén Sombart figyelmeztet, t. i. hogy a kapitalizmus fölülkerekedése előmozdítja *a munkásvédelmi törvényhozást*, mert ez rendkívül alkalmas eszköz a nagyiparnak a kis üzemek felszívására. Azonkívül *minden ipari államban kivétel nélkül magasabb az ipari mint a mezőgazdasági munkabér*.

Hazánk viszonyaira nézve eddig nem leltem anyagot annak kimutatására, hogy az ipari munkabérek az elmúlt évtizedek folyamán mennyire emelkedtek. Felolvasásom céljaira azonban teljesen elegendő alapot nyújt, ha az ipari és mezőgazdasági munkabérek jelenlegi nagyságát összehasonlítjuk. így a földművelési minisztérium jelentései szerint 1903-ban a gazdasági munkabér országos átlaga ellátás nélkül férfiaknál 113 fillért, nőknél pedig 93 fillért tesz ki, s a legmagasabb átlag a Tisza jobb partján 151 fillér. Csak a városokban találkozunk magasabb mezőgazdasági munkabérekkel, mi már az ipari verseny hatása. A kereskedelmi minisztérium jelentése (1900) szerint az ipari férfimunkások 82%-nak heti átlagos bérjövédelme nagyobb volt, 10 koronánál, tehát az ipari munkásság 82%-a 520 koronánál nagyobb jövedelemmel, 30% pedig 1000 koronánál nagyobb jövedelemmel bír, sőt a női munkásoknak is 30%-a 550 koronán felül keres évente. A minisztérium az ipari munkások átlagos évi keresetét 700 koronára becsüli. Pap Dávid ezen adatok alapján a mezőgazdasági munkások évi átlagos keresetét 378 koronára, az ipari munkásokét napszámósokat beleértve 600 koronára, azok nélkül 900 koronára teszi. Brázovay adatai szerint a mezőgazdasági munkások évi keresete 392 korona. S míg az ipari munkabérek emelkedő irányzatot követnek, addig Dániel Arnold megállapítja, hogy a mezei napszámósok 50—60 koronával keresnek évente kevesebbet, mint azelőtt.

Láthatjuk tehát, hogy *úgy hazánkban, mint külföldön az ipari munkásság helyzete minden tekintetben kedvezőbb, mint a mezőgazdasági munkásságé.* Ezen tényből kiindulva kell mérlegelni azt, mily hatást fog az önálló vámterület a mezőgazdaságra gyakorolni.

Kautsky az Agrarfrägebán határozottan odanyilatkozik, hogy nem a mezőgazdaságtól, hanem az ipartól függ az állam össznépeességének jóléte. A kapitalisztikus állam feláldozhatja a mezőgazdaságot a nélkül, hogy a nép jóléte csorbát szenvedne, mint pl. Anglia, ellenben a megfordított sorrend tönkretetheti a népeességet. Ott hol a lakosság természetes szaporodása a munkaalkalmak növelését követeli, ott ez másképpen nem történhetik, mint az ipar fejlesztése által, mert a földművelés bármily fokra jut is, újabb munkaalkalmakat nyújtani nem képes, mert a mezőgazdaság produktivitásának emelkedése éppen a mezőgazdasági népeesség csökkenésével van kapcsolatban. Azonkívül

említhetek még a teljesség szempontjából két általánosan ismert érvet, hogy a mezőgazdasági foglalkozások időhöz vannak kötve, míg az ipari munka állandó, s az is kimutatott tény, hogy a gépek terjedése sokkal inkább szorítja ki a mezőgazdaságban a munkásokat mint az iparban, sőt az agráriusok a mezői munkásmozgalmak letörése céljából éppen most tervezik a gépek nagyobb arányú alkalmazását az aratási munkálatok körében. A mi az önálló vámterületnek a mezőgazdasági proletariátusra gyakorlandó hatását illeti, ezt a következőkben foglalhatom össze: *A városokba való tódulás, a mezőgazdasági munkásság industrializációja még nagyobb mérvet fog ölteni, mint eddig, más oldalról csökkenni s később egészen meg fog szűnni a tengerentúli kivándorlás* — a minek főoka a munkaalkalmak hiányában rejlik — éppenúgy, mint Németországban megszűnt az óriási méretű amerikai kivándorlás az ipar fölvirágzásával. De a mezőgazdaságra nézve is fontos az ipar fejlődése, mert ezáltal a hazai fogyasztás emelkedni fog s a nyerstermények a belföldön nyernek feldolgozást, mely két körülmény annál is jelentősebb, mert a magyar mezőgazdaság a világpiacon ezentúl a tengerentúli termelés még fokozottabb versenyével lesz kénytelen megküzdni.

De nemcsak a munkásságra lesz ezen átalakulás kedvező hatással, hanem a kisbirtokosok *családtagjaira* nézve is, kik most ipari munka hiányában kénytelenek a családi gazdaságban fásasztó, folytonos és terméketlen munkát végezni s kiknek keresete, élelmezése époly silány, kizsákmányolásuk pedig talán még nagyobb, mint a munkásoké. Míg tehát a mezőgazdasági munkásság nagy része iparivá lesz s ezáltal kulturális és gazdasági nívója emelkedni fog, addig a munkakínálat az őstermelés körében megcsökkenvén, az ott megmaradt munkások kedvezőbb feltételek mellett fognak munkát kapni, munkabérok emelkedni, ellenben függőségük csökkenni fog s helyzetük mindinkább hasonlónak lesz az ipari munkásokéval. S hogy ezen hasonlóságnak elérése mily kívánatos, azt legjobban igazolja a magyarországi szociáldemokrata párt programjának 16. pontja, mely követeli a mezőgazdasági munkásoknak egyenjogosítását az ipari munkásokéval. Ezen programmpont más irányban is fontos bizonyítékot képez. Ha az ipar fejlődése tényleg nem érdeke a munkásnak, ha áll az, a mit Marx mond a Kapitalban, hogy az ipar haladása párhuzamosan halad a munkás nyomorának emelkedésével, akkor minek követelni azt, hogy a mezőgazdasági munkás is ugyanezen sorsban része-

süljön? A való élet és tapasztalat azonban ezen tételt már százszorosan megcáfolta s ezt jól tudja a szociáldemokrata párt is — s ezért kívánja a különböző nemű munkások egyenlősítését.

A szociáldemokráciának legnagyobb nehézségei és problémái az agrárkérdésben, főleg a kisbirtok megnyerésében rejlenek s nem mindaddig, míg ezen probléma megoldva nincs, a proletariátusnak legfőbb érdeke, hogy minden oly fejlődési folyamatot támogasson, mely a mezőgazdaságban is a termelés szocializálását, a koncentrációt és akkumulációt idézi elő és gyorsítja. Erre nézve pedig legfontosabb eszköz az ipar fejlesztése és ezzel kapcsolatban a mezőgazdasági tizem industrializálása!

Megállapított tény továbbá, hogy *ott, a hol a nagyipar hiányzik vagy gyenge, ott az agrárviszonyok a legsúlyosabbak*, a mire nézve a legtalálhatóbb példa hazánk és Spanyolország. E tényt az ellenkező oldalról bizonyítja Németország, Franciaország és az Északamerikai Unió mezőgazdaságának helyzete. Végül a teljesség szempontjából le kell számolni azon ellenvetéssel is, mely Marx Reservarmeejének fogalmára támaszkodva, azért fél az ipar fejlődésétől, mert a kapitalizmus növeli a bérek lenyomhatása végett a munkanélküliek seregét. Ezen ellenvetés azonban Magyarországra nézve teljesen tárgyaltalan, mert az már igazán a lehetetlenséggel határos, hogy a munkanélküliség nagyobb lehessen, mint most a nagybirtok korlátlan uralma és a közös vámterület korszakában. Farkas Gejza utal arra, hogy ezen Beservarmee-k az aratás idejére államilag szervezett munkástartalékokban már léteznek s ehhez hozzátehetjük az 1900. évi foglalkozási statisztika azon adatát, hogy a mezőgazdaság körében mellékesen 617,000 ember foglalkozott iparral, a mi szintén igen erős kapitalista vonás. Képzhető-e ennél nagyobb Reservarmee, hiszen köztudomású, hogy az ipart csak mellékesen üzők képezik a legveszélyesebb Schmutzconcurrentet az ipari munkásságra.

c) *A munkásmozgalom.*

Nem kevésbé jelentős befolyást fog gyakorolni az önálló vámterület a munkásmozgalom fejlesztésére is. Modern értelemben vett munkásmozgalomról csat ott lehet szó, a hol a nagyipar kifejlődik, s a hol a proletárnagyüzemű fejlődés (Sombart) a gazdasági életben uralkodik. Már előzetesen idéztem Marx azon kijelentését, hogy a mily mértékben fejlődik a burzsoázia, oly mértékben fejlődik a proletariátus is, melyre létezésének

első pillanatától kezdve életfeltétel a tőkessel való harc. Marx az ipari burzsoázia fejlődését azért is tartja fontosnak a munkásmozgalom szempontjából, mert a burzsoázia a feudális nagybirtok elleni harcában mindent lerombolni igyekszik, a mi eddig szent volt, s a tekintély elvét megdönti az egész vonalon. S a vagyontalan osztályok látják épen a burzsoázia harcából, hogy semmi sem változhatlan, semmi sem szent, saját helyzetüknek is tudtára, s azon elhatározásra jutnak, hogy mindent elkövesse-nek sorsuk megjavítására. S azért látjuk, hogy az összes nyugoti államokban, a munkásmozgalom kifejlődöttsége nyomon jár az ipar haladásával, *a mely államokban az ipar legerősebb, ott legfejlettebb a munkásmozgalom is, és legnagyobb a proletariátus gazdasági és politikai befolyása*: Németország, Franciaország, Anglia, Belgium, északamerikai Unió stb. ellenben nem tudunk egy államot sem megnevezni, a hol az agrárszocializmus politikai tényező lenne, vagy az állam sorsára irányító befolyást gyakorolna. Olaszországban is a szociálistikus mozgalom legfőbb erejét az iparos Északból meríti, hol a mezőgazdasági proletariátus is szervezve van. Bár a Dél nyomora leírhatatlan. S még Ausztráliában is, hol a munkásság befolyása sok tekintetben rendkívül nagy, olvassuk a Soc. Monatshefte februári számában, hogy ez csak az iparra nézve áll, míg a mezőgazdaság és állattenyésztésben alkalmazott munkások meglehetősen szervezetlenek s ezért ki vannak szolgáltatva a munkaadók önkényének.

Ha a munkásmozgalom geneziséét vizsgáljuk, akkor azt fogjuk látni, hogy fejlődésének kezdete azon időpontra esik, *midőn az ipar a vámok védelme alatt döntő harcát megkezdte a nagybirtokkal*. Így összeesik a chartista-mozgalom, az első modern szervezett proletár-mozgalom az angol burzsoázia uralomra jutásával a nagybirtok felett. Mennél inkább halad az ipar a vámok védelme alatt, annál jobban megerősödik a munkásmozgalom. Ebben a tekintetben jobb példát Oroszországnál keresve sem lehet találni, melyre nézve Rosa Luxemburg is elismeri, hogy a védvám revolucionáló hatással volt reá Oroszországra nézve már szinte közhelylyé vált azon állítás, hogy ott az iparnak az ú. n. természetes előfeltételei teljesen hiányoznak, s a kormány csakis mesterséges utón, a protekcionizmus és védvám legerőltetettebb eszközeivel tudott ipart teremteni, a minek árát az ipari cikkek drágasága folytán az orosz nép adja meg. S ha most az orosz forradalom eseményeire visszatekintünk, *kinek lelkét nem hozza izgalomba azon dicsőséges*

szerep, melyet az orosz ipari proletariátus ezen forradalomban játszott? S ki vonná azt kétségbe, hogy ha az orosz állam ezekkel az állítólag mesterséges eszközökkel és véd vámokkal nem teremt mindenáron nagyipart, s ha ez a városokba nem tömöríti a vele szükségszerűleg járó proletariátust, előállhatott volna azon eset, hogy az ipari proletariátus egymagában majdnem kivívta azon dicső feladatot, hogy 120 millió orosz szabadítson fel a cárizmus zsarnoksága alól s az orosz forradalmi mozgalom még most is nihilista merényletekre, s a földesurak kastélyait felgyújtó parasztfelkelésedé szorítkoznék. Épen úgy nem kételkedem benne, hogy az önálló vámterülettel fejlődő proletariátusra fog hárulni egykor azon feladat, hogy hazánkban a nagybirtokuralmát gyökerében tegye tönkre.

Addig, míg Magyarország agrárállam marad, addig nem lehet arról szó, hogy a munkásság döntő befolyásra jusson az állam sorsának irányzásában. A munkásmozgalom sikerét a szervezkedés sikere dönti el, a szervezkedés pedig falun, hol az emberek nincsenek egymásra utalva, s hol az érintkezés és gyakori összefövetel is a nagy távolságok, a rossz időjárás akadályai folytán nagy nehézségbe ütközik, ritkán tud oly eredményt felmutatni, mint az ipari fókuszokban, a nagy, középsőt a kis városokban is. A mezőgazdasági munkás, ki élet-szükségleteinek, élelmezésének egy jelentékeny részéről maga gondoskodik, soha sem érzi annyira a szervezkedés, összetartás szükségét, mint az ipari munkás, ki szükségleteinek kielégítésénél másokra kénytelen támaszkodni. Azonkívül a városok kulturális hatásuknál, az érintkezés könnyűségénél és gyakoriságánál fogva revoluciózó hatással vannak, a városi munkás, kinek látóköre tágul, felismeri érdekeit, könnyebben száll szembe a tőkével, mert tudja, hogy sokan vannak közelében olyanok, kiknek segélyére számíthat. Azonkívül a mezőgazdasági foglalkozás a természeti erők befolyása folytán konzervatívva, a tekintély elvének tisztelőjévé teszi a munkást, ellenben az ipari munkás, mint maga az ipari fejlődés forradalmi, le akarja dönteni a meglevő korlátokat s nem hajlandó elnyomottságát magasabb égi hatalmak megváltozhatatlan rendelkezéseinek tulajdonítani. Ezen körülmények magyarázzák meg, hogy míg az ipari munkásmozgalom a hatalom minden nyomásával dacolni tud, addig a mezői munkásmozgalmak túlnyomó részét a fegyveres erő beavatkozása fojtotta el, így pl. láttuk, hogy 1897. évi földműves szocializmust a nagybirtok Darányi útján teljesen

el tudta nyomni, míg a szociáldemokrata pártnak az elkobzások, pénz és szabadságvesztés büntetések légiója sem ártott, valamint hogy a német kivételes törvények is csak előmozdították a munkásmozgalmat. Az ipari üzemnek a nagyobb községekben való koncentrációja folytán az ipari munkásoknak mindig egy nagyobb tömege áll szemben a munkaadókkal, úgy hogy ezek nem igen mernek velők szemben kényszereszközöket alkalmazni, a mit kíméletlenül megtesznek a falusi munkásokkal szemben, így látjuk, hogy pl. nálunk, bár az ipari munkások is teméntelen megszorításnak vannak alávetve, mégis a sztrájk nem büntetendő, sőt bizonyos fokig elismerést is nyert pl. az állami munkásközvetítő hivatal azon határozatában, hogy sztrájk esetén nem közvetít, míg a mezőgazdaságban nemcsak a sztrájk, hanem az egyes munkás szerződészegése is brutális büntetéssel van sújtva, s ezért érthető a szociáldemokrata párt programjának már idézett 16. pontja, mely szerint a földműves munkások helyzete az ipari munkásokéval egyenlősítendő. S hogy az agrárszocialista mozgalom újabban nagyobb erőre kap, ennek két oka van: 1. hogy annak szervezését az ipari proletariátus képviselője, a szociáldemokrata párt vette kezébe; 2. azon konfliktus, mely az uralkodó osztályok és a végrehajtó hatalom között fenforgott, mikor is ez utóbbi, hogy az uralkodó osztályokat megfélemlítse, reájok nyomást gyakoroljon, jóváhagyta az országos földműves munkásszövetség alapszabályait, s jóakaratú passzivitással nézte a szervezkedés országos munkáját és az aratósztrájk előkészítését.

Bár az ipari sztrájkok körében is sok brutális beavatkozásra láttunk példát, de oly rendszabályokkal, minőkkel az állam a mezőgazdasági munkásokkal szemben 1897-ben élt, nem igen találkoztunk s a külföldi államokban sem alkalmaznak az ipari sztrájkok ellen, bármily nagy számban vannak is, fegyveres erőt, kivéve zavargások eseteit. Így 1905-ben a Ruhrvidéki sztrájkba, bár ebben körülbelül $\frac{1}{4}$ millió munkás volt érdekelve, sem a katonaság, sem a rendőrség nem avatkozott bele. Próbáltak volna csak az aratók Hátsó-Pommerában sztrájkolni, mozgósították volna ellenök az egész német hadsereget!

1903. évi pártprogram 3. pontja szerint az osztályharc eszközei: a nép minden rétegének felvilágosítása, a szocialista eszmék szüntelen terjesztése, a munkásosztály erőteljes politikai és gazdasági küzdelme és szervezése. A fen-

tebbiekből nyilvánvaló, hogy mindezen eszközök teljes sikerrel csak az ipari munka körében alkalmazhatók, s az osztályharcz előbbrevitelének és az osztályellentétek kiélesítésének is legjobb útja az iparfejlesztés, melyet teljes mértékben csak az önálló vámterület valósíthat meg. A vámsorompók felállítása esetén az áttelepülő osztrák gyárakkal nagyszámú osztrák munkásság is be fog vándorolni, a magyar munkásmozgalomnak pedig csak előnyére fog válni, ha oly harcosokkal szaporodik meg, kiknek színvonala magasabb és osztálytudata fejlettebb.

(Folytatjuk.)

Szende Pál.